

קהילה ומקום: חוויות ותפיסות בקרב משפחות חרדיות שפונו או התפנו מביתן במלחמת "חרבות ברזל"

רינה בוסקילה¹, עדית בליט-כהן² ומימי אייזנשטדט³

משפחה חרדית שנאלצת לעזוב את ביתה בזמן מלחמה פוגשת במורכבויות רבות, ואלה מלוות אותה במהלך תהליך הפינוי, לפניו ואחריו. למשמעויות המלחמה והעקירה נוספים אתגרים הנובעים מהצרכים הדתיים והקהילתיים הייחודיים של החברה החרדית, וכן מאופייה השמרני והמתבדל. המחקר מבקש לבדוק כיצד משפחות חרדיות שפונו או שנאלצו להתפנות בעקבות מלחמת "חרבות ברזל" התמודדו עם השינוי במבנה הקהילתי הקבוע, ואילו משאבים פרטיים או קהילתיים עמדו לרשותן. המחקר נערך בגישה איכותנית. בוצעו ראיונות עומק מובנים למחצה עם 15 אימהות לילדים מדרום הארץ ומצפונה שבזמן המלחמה פונו או התפנו מביתן עם משפחתן לתקופה של חודש לפחות. הממצאים הדגישו את התפקיד המכריע שממלאת הקהילה בחיי היום-יום של המשפחות החרדיות, בספקה לא רק תמיכה מעשית אלא גם תחושת שייכות וזהות. השיבוש הפתאומי של המבנה הקהילתי יצר אתגרים ניכרים הן ברמה האישית הן ברמה המשפחתית והקהילתית. המחקר מרחיב את גוף הידע על קהילות במשבר במצבים של פינוי מהבית ופליטות פנימית, תוך התייחסות למאפייני הייחודיים של החברה החרדית ולמשמעויות הייחודיות שיש לפינוי מהבית עבור יחידים ומשפחות. בכך מרחיב המחקר גם את גוף הידע הצומח שעוסק בחברה החרדית.

מילות מפתח: קהילה חרדית, פינוי אוכלוסייה, מלחמה, מלחמת חרבות ברזל, קהילה בעיתות משבר

¹ עובדת סוציאלית

² פרופסור, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים
<https://orcid.org/0000-0002-0309-4220>

³ פרופסור, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים
<https://orcid.org/0009-0000-3560-0047>

תקציר לקהל הרחב

המחקר מתמקד בחוויות של משפחות חרדיות שנאלצו לעזוב את ביתן בעקבות מלחמת "חרבות ברזל". עבור משפחות אלה הפינוי היה לא רק שינוי זמני של מקום המגורים, אלא טלטלה עמוקה באורח החיים כולו. נוסף על הקשיים המוכרים הנלווים למלחמה ולעקירה, משפחות חרדיות התמודדו עם אתגרים ייחודיים הקשורים לאורח חיים דתי, לקשרים קהילתיים הדוקים ולחברה שמרנית ומובחנת מהסביבה הכללית. מטרת המחקר היתה להבין כיצד משפחות חרדיות התמודדו עם השיבוש הפתאומי של חיי הקהילה, ואילו משאבים אישיים וקהילתיים סייעו להן בתקופה זו. לצורך כך נערכו ראיונות אישיים עם 15 אימהות לילדים מדרום הארץ ומצפונה שבמהלך המלחמה פונו או התפנו מביתן עם משפחותיהן למשך חודש לפחות. מהממצאים עולה כי לקהילה תפקיד מרכזי ומשמעותי בחיי המשפחות החרדיות. הקהילה מספקת לא רק עזרה מעשית, דוגמת סיוע יום-יומי ותמיכה בארגון החיים, אלא גם תחושת שייכות, זהות ויציבות. כאשר המבנה הקהילתי נפגע או התפרק בעקבות הפינוי התעוררו קשיים רבים – רגשיים, משפחתיים וחברתיים. נשים תיארו תחושות של בלבול, אובדן, עומס ואי-ודאות לצד מאמצים לשמר שגרה, אמונה וחוסן משפחתי. המחקר תורם להבנת ההתמודדות של קהילות ומשפחות במצבי משבר ופינוי, ומדגיש את המאפיינים הייחודיים של החברה החרדית ואת השפעתם על חוויית הפינוי ועל ההתאוששות ממנה.

מבוא

המשפחה החרדית מתקיימת בתוך מסגרת קהילתית המעניקה לה שייכות, תמיכה והגנה מפני חדירה של השפעות חיצוניות, ותפקידה העיקרי הוא לאפשר שמירה רציפה על אורח חיים דתי-הלכתי ולימוד תורה (להב, 2005; פרידמן, 1991). המחקר הנוכחי בוחן את תפיסות הקהילה והמקום בקרב משפחות חרדיות שפונו או התפנו במלחמת חרבות ברזל. המחקר מתמקד בתיאור חוויותיהן של המשפחות, הבנה של דרכי התמודדותן עם שינוי המבנה הקהילתי, והתנהלותן ללא מערך הקהילה המסייע.

מחקרים העוסקים בחוויות פיזי והגירה בישראל, למשל עקירת קהילות גדולות במסגרת פיזי ימית שבסיני (בן סימון ואח', 2017) ופיזי גוש קטיף (ביליג, 2006), וכן מחקרים העוסקים בפינויים בעולם שנעשו בשל מלחמות (Porter & Haslam, 2005), מצביעים על אובדן תחושת מקום, על שחיקה במבנים קהילתיים ועל קושי לשחזר שגרת חיים, ולצידם על הופעה של מנגנונים חלופיים להסתגלות ולהתארגנות. נערכים מחקרים המבקשים לבחון את השלכותיו של הפינוי הנוכחי במלחמת חרבות ברזל על האוכלוסייה (בוימן, 2023). בהמשך לכך, מחקר זה מבקש להבין את נקודת המבט של המשפחות החרדיות עצמן ולהבין כיצד הן חוות את הפינוי דרך הפריזמה הקהילתית. המחקר כלל ראיונות עומק מובנים למחצה עם 15 נשים חרדיות. ניתוח תמטי של הראיונות הללו העלה כמה תמות מרכזיות. ממצאי המחקר מעמיקים את ההבנה של השלכות הייחודיות שיש לפינוי על משפחות חרדיות, ומציעים כיווני מחשבה ותובנות יישומיות לפיתוח מדיניות ולגיבוש תוכניות סיוע שיוכלו לתמוך ביחידים ובקהילות – הן בשעת חירום הן בתקופות שגרה כהיערכות למצבי משבר עתידיים.

החברה החרדית

החברה החרדית התגבשה באירופה במאה ה-19 כתגובה אידיאולוגית לתנועת ההשכלה ולתהליכי המודרניזציה והחילון. חוקרים מרכזיים, ובהם יעקב כ"ץ (1957) ומשה סמט (1970), הצביעו על החרדיות כעל תופעה מודעת ומכוונת של התבדלות, שנועדה לשמר את אורח החיים הדתי-הלכתי בתוך מציאות של חדירה מתגברת של ערכים מערביים. תהליך זה יצר את יסודותיה של "חברת הלומדים" (פרידמן, 1991), שבה לימוד התורה הפך לערך עליון. בעלייתם לארץ התיישבו החרדים באזורים נפרדים (כהנר, 2022), כדי לבנות קהילה היוצרת עבור בניה מסגרת חיים שתאפשר הקפדה מלאה על שמירת מצוות ולימוד התורה ככל שניתן (בראון, 2011). עם השנים התפתחה החברה החרדית לקהילה היררכית, ובראשה עומדים גדולי הדור – תלמידי החכמים הקובעים ומכריעים בסוגיות מהותיות המשפיעות על החברה כולה (להב, 2005).

החברה החרדית מונה כיום כ-1.39 מיליון נפש – 13.9% מאוכלוסיית ישראל (מלאך וכהנר, 2024). מפאת השונות וההטרוגניות של היהודים שמגדירים את עצמם כחרדים התפתחו לאורך השנים קהילות חרדיות רבות, והן מפוצלות לפי זרם, מוצא, מעמד כלכלי, מקום מגורים

ומשתנים נוספים (זיכרון, 2014). למרות ההבדלים ביניהן, הקהילות מקיימות דפוס אחיד הכולל לבוש מסורתי, ציוד לרבנים ותפיסת התורה כערך עליון (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2022), וכן מערכת חינוך בהפרדה מגדרית מהגיל הרך ועד הבגרות (גומרי, 2018). האחריות הקהילתית והאופי הקולקטיביסטי מושרשים באופן עמוק בעקרונות החברה החרדית, בעיקר בשל מחויבותה לקיום מצוות. היהדות מחייבת השתייכות לקהילה שכן מצוות רבות, ובהן תפילה במניין וטקסי מעבר, מחייבות נוכחות קבוצתית. הקהילה החרדית ממלאת פונקציות רבות ושונות עבור היחיד ועבור המשפחה החרדית. נראה שהפונקציה החשובה ביותר היא חינוכם ועיצובם של בני הדור הבא לפי ערכי החברה, והגנה עליהם מפני חשיפה לתכנים שאינם הולמים את רוחה (שפיגל, 2011).

מאפיין בולט נוסף בקהילה החרדית הוא מערך התמיכה ההדדית, המקל את ההתמודדות עם אתגרים אישיים ומשפחתיים ומתבטא בהתנדבות ענפה ובסיוע בתחומי החינוך, הבריאות והרווחה. מחקרים מורים כי שיעורי ההתנדבות בחברה החרדית גבוהים בהרבה מאשר במגזרים אחרים בישראל, ובמיוחד בקרב נשים, וזאת עקב שילוב של מוטיבציה דתית ותפיסת החובה הקהילתית (קסיר ואח', 2017). לצד זאת, הקהילה מספקת את התשתית הנדרשת לחיים דתיים מלאים – מזון כשר, מקוואות ושירותים נלווים. תפקיד מהותי נוסף של הקהילה הוא יצירת מרחב תרבותי מוגן באמצעות ספרות, תקשורת ומרחבי צריכה ייעודיים, תוך הגדרה מתמדת של גבולות התכנים הראויים (זיכרון וכהנר, 2012; קפלן, 2006).

בהקשר של המחקר הנוכחי, חשוב לבחון כיצד מאפיינים אלו של הלכידות הקהילתית, ההישענות ההדדית והזהות החרדית הקולקטיבית באו לידי ביטוי בזמן משבר. הפינוי בעקבות מלחמת חרבות ברזל הציב את הקהילה החרדית בפני אתגר ייחודי: ניתוק פיזי מהמוקדים החברתיים והדתיים המרכזיים, וערעור זמני של המסגרות הקהילתיות המשמשות בסיס לחיים החרדיים. בחינה של החוויה הקהילתית בתקופה זו מאפשרת להבין כיצד החברה החרדית מתמודדת עם מצב של פירוק כפוי של מרחב החיים הקולקטיבי, וכיצד היא מבקשת לשחזרו או לעצבו מחדש.

פינוי בשל אסונות ומלחמה והשפעותיו

פינוי בשל מלחמה הוא לרוב פתאומי ולא מתוכנן (Draper, 2023). חלק בלתי נפרד מתהליך הפינוי הוא ה"ישוב מחדש" (שמאי וארנון, 2010). מדובר בתהליך שמאופיין באי-ודאות גדולה בנוגע ליעד, לזמן ולרכיבים רבים של קליטה במקום שאיננו מוכר, לרוב ללא הסיוע של מערכות התמיכה הקהילתיות והרגשיות המוכרות (Avwunudiogba & Dung, 2021). במקרה של פינוי זמני, חוסר הוודאות גובר עוד יותר שכן מועד החזרה המשוער אינו ידוע כלל, או שהוא משתנה כל העת. על המשפחה להשקיע מאמצים בהתאקלמות במקום חדש, אך באותה מידה להיערך כל העת לחזרה למקום הישן. ארנון ושמאי (2010) מציגים תמונה עגומה של אלו החיים בעמימות ובאי-ודאות. לטענתם, אי-הוודאות מעוררת לחץ חזק היות שהיא מקשה על האדם לתכנן את עתידו ולהיערך אליו. העמימות פוגעת ביכולת לנהל חיי שגרה שלווים, וכן ביכולת לשמור על קשרי קהילה וחברה. רגשות של חשש, חוסר אונים, איום ודאגה הופכים בני בית בקרב אנשים במצבי חיים של חוסר ודאות. הבלתי נודע הוא אפוא האיום הגרוע ביותר, והתמשכותו עלולה להתפתח למשבר אישי, משפחתי וחברתי ולתפקוד לא יעיל של החברה ומוסדותיה.

ינאי (2024) מצביע על משמעויות הפינוי של קהילות במלחמה: עזיבה חפוזה של הבתים ואופיים של פתרונות הדיור הזמניים, לצד אובדן נרחב, צרכים מרובים ושאלות בנוגע לזכויות ולמענים. וולך (2023) מציעה לקרוא למפונים "עקורים בארצם", ובכך להדגיש את הערעור בביטחונם ובוודאותם, לקשור את המקרה המקומי לתופעה העולמית ולהדגיש את הזכות להגנה ולבית. דברים אלו מתכתבים עם הספרות הדנה ב"הגירה כפויה" וב"עקירה פנימית" עקב מלחמה (Sabella, 2021). נוימן (2023) גורסת כי פירוקן של קהילות גאוגרפיות בעקבות פינוי מאיים על הוון החברתי, ומתריעה מפני שחיקת הנהגה מקומית, בין השאר עקב מציאות שבה מפונים ואנשי מקצוע שוהים יחד במלונות באופן המטשטש את הגבולות בין בית לעבודה.

משמעות נוספת של הפינוי מצויה בתחום האישי, ובו מתואר אובדן של תחושת ביטחון, שייכות, זהות, מקור פרנסה ותמיכה חברתית (Khan & Watson, 2005). ברמה המשפחתית, עזיבת מקום מגורים כרוכה במשברים ובאובדנים פיזיים ונפשיים רבים, לצד צורך בהסתגלות מהירה לסביבה, למסגרות ושירותים קהילתיים חדשים ולאורח חיים חדש (Porter & Haslam, 2005; Walsh, 2007). אחד האובדנים העיקריים הוא של הרשת

החברתית. השורשים נגדעים, ובני המשפחה חשים תלושים ולא שייכים – לא למקום שבאו ממנו ולא לזה שהגיעו אליו. בפינוי בשל מלחמה, כמו במקרה הנוכחי, נלווים לכך גם חשיפה למתח, סכנה וטרגדיות, ולעיתים אף פְּרֵדה מיקירים – מה שעלול לעורר רגשות אשמה ודאגה (Falicov, 2003).

מחקרים שנעשו בישראל ביקשו לבדוק את ההשפעות והמאפיינים של הפינוי מסיני ומעזה. המחקר של נוטמן שוורץ ואח' (Nuttman-Shwartz et al., 2011), שנערך כחמש שנים לאחר העקירה, מצביע על מצבם הנפשי והכלכלי הירוד של המשתתפים ועל אי-ההסתגלות של ילדיהם למקום החדש. ממצאי המחקר של בן סימון ואח' (2017) מראים את תרומתה המרכזית של הקהילה לעיבוד טראומת הפינוי, ואת חשיבותן של ההתערבויות הרגשיות שנערכו על ידי אנשים מתוך הקהילה.

מחקרים על פינוי ימית וגוש קטיף בחנו את משמעות הפינוי כקהילה לעומת פינוי פרטני (ארנון ואח', 2011; ביליג, 2006). נמצא כי מפונים שהתפנו עם קהילתם דיווחו על תחושת קהילתיות חזקה במקום החדש, למרות מחלוקות פנימיות. לעומתם, מפונים שהתפנו לבד חוו ניכור וחוסר שייכות. עם זאת, בקרב המפונים כקהילה נצפו פגיעה גדולה יותר ברווחה הנפשית ורגשות שליליים עזים יותר. נראה שהמסגרת הקהילתית יכולה לסייע בהתמודדות, אך כשכל הקהילה נפגעת – התמיכה ההדדית עלולה להפוך לעומס משותף. בניגוד להנחות קודמות, שמאי וארנון (2010) מצאו שרמת הלכידות החברתית משפיעה על ההתמודדות עם הפינוי יותר מאשר משתני אישיות.

במסגרת תהליך העבודה עם הקהילות במלונות בתקופת מלחמת חרבות ברזל הודגש הצורך בהתערבות קהילתית מובנית המושתתת על רגישות וענווה מצד העובדים, ועל שיתוף פעולה עם כלל הגורמים שפועלים בשטח. ההתערבות נשענת על מיפוי צרכים של קבוצות ומשפחות, זיהוי מנהיגויות קהילתיות ואיתור משאבים קיימים, בהתאמה מתמדת למציאות המשתנה. לצד זאת מושם דגש על פיתוח של מנגנוני תקשורת שקופים ונגישים, חיזוק מנהיגות מקומית, נציגויות מקרב הדיירים ובניית מנגנונים מוסכמים לקבלת החלטות ולשיתוף מידע. התהליך כולל גם פיתוח דרכי גישור ויישוב סכסוכים בין יחידים וקהילות, וכן יצירת מענים קהילתיים חדשים והנגשת משאבים קיימים של הרשויות המפנות והמארחות. במובנים רבים מדובר במאמץ לחיזוק החוסן הקהילתי בתוך מציאות זמנית ותובענית, תוך שמירה על כבודן וכוחותיהן של הקהילות השוהות במלונות (משרד הרווחה והביטחון החברתי, 2024).

מקום וקהילה

המונח **מקום** מתייחס לכל שטח שהוא בכדור הארץ, ומכיל בתוכו את הסביבה הפיזית והאנושית וכן את היחס והרגשות כלפיו. המושג מבקש לאסוף את פרשנות המקום כיחידה אחת בעלת רכיבים רבים (שמאי וארנון, 2010). רלף (Relph, 1976) מציג שלושה ממדים של מקום: התשתית הפיזית, מכלול הפעילויות המתרחשות בו, והמשמעות והסמליות שאדם מייחס לו. מקום הוא מושג גמיש. הוא עשוי לכלול ביטויים שונים של מרחבים דוגמת רחוב, שכונה, קהילה, עיר או אזור. הוא כולל בתוכו לא רק את המקום כגאוגרפיה וכאזור אלא גם את האנשים שחיים בו, את ההיסטוריה המשותפת שלהם ואת תחושת ה"יחד" והייחוד אל מול "מקומות" אחרים. כתוצאה מכל אלו, מקום הוא מעצב זהות חשוב עבור היחיד ועבור המשפחה (קליאוט, 2005).

למונח **קהילה** יש הגדרות רבות ושונות, ונראה שריבוי ההגדרות משקף את ריבוי המופעים הקיימים של הקהילה. קהילה גאוגרפית מבוססת על מרחבים משותפים: כנסייה, בתי קפה, ברים וכל מקום שמתרחשת בו אינטראקציה פנים אל פנים (Scherzer et al., 2020). בראוור (Brower, 2005) מצא כי התלות בארגונים ובשירותים המקומיים המספקים לאנשים הזדמנויות ומקומות להיפגש מחזקת את חוויית השייכות והמעורבות בקרב חברי הקהילה, שכן המרחבים המשותפים הם זירה להשתתפות חברתית על רבדיה השונים (Gaventa, 2006). ניכר שהגדרה זו מתאימה ביותר למאפייניה של הקהילה החרדית.

הפינוי במלחמת חרבות ברזל: המקרה של המשפחות החרדיות

ב-7 באוקטובר 2023 פתח ארגון הטרור חמאס במתקפת פתע על מדינת ישראל. המתקפה כללה ירי מסיבי של רקטות וחדירת מחבלים ליישובי הנגב המערבי ולבסיסי צה"ל. יום לאחר מכן הכריזה ממשלת ישראל על מלחמת "חרבות ברזל", וזו העמידה בסכנה גדולה אזרחים רבים המתגוררים בחלקיה הדרומיים – ובהמשך גם הצפוניים – של הארץ. תושבי היישובים בנגב המערבי ששרדו את המתקפה נמלטו או פוזו מבתיהם על ידי המדינה (לרר, 2023; ממשלת ישראל, 2023), ובהמשך פוזו גם תושבי היישובים הסמוכים לגבול לבנון.

בתחילת המלחמה פונו כ-143,000 איש מתוקף החלטות ממשלה – כ-74,600 תושבי הדרום וכ-68,500 תושבי הצפון. בשיא הפינוי היו כ-253,000 מפונים (לרר, 2023) (מרכז מידע וידע, 2025).

בין כלל המפונים, גם משפחות רבות המשתייכות לחברה החרדית וגרות בדרום הארץ ובצפונה נאלצו לעזוב את בתיהן. המשפחות החרדיות בצפון הארץ פונו על פי הנחיה של פיקוד העורף, ואילו המשפחות מדרום הארץ התפנו בהחלטה עצמאית בשל החשש הגדול להמשיך להתגורר באזור. ללא קשר לאופן הפינוי, המשפחות מצאו את עצמן הרחק מבתיהן, ממקורות הפרנסה של ההורים, ממסגרות החינוך של הילדים ומהקהילה שבחרו לגור בתוכה.

הריחוק נחווה, או אולי השפיע ביתר שאת, על בני ובנות הקהילה החרדית. המשפחה החרדית חיה בקהילה המספקת לה הגנה ושירותים תואמים לערכיה. עזיבת הבית כרוכה גם בניתוק מהקהילה, ומעמידה את המשפחה מול חוסר בהנהגה ובשירותים קהילתיים מוכרים. נוסף על אתגרי הפינוי המשפחה החרדית נדרשת להקים מחדש את שגרת חייה: למצוא בית כנסת מתאים, מרכז המוכר מוצרים כשרים, מקוואות ומסגרות חינוך התואמות את זהותה הדתית, וזאת מתוך היצע מצומצם (שפיגל, 2011). מגורים זמניים במלון מגבילים את יכולת הבחירה בחברה הסובבת, ולעיתים חושפים את הילדים לסביבה לא תואמת. גם המעבר לאזור עירוני מרכזי עלול להוביל לניתוק מהשגרה ולמעורבות של הילדים בתעסקות לא רצויות. כל אלה מצריכים מהמשפחה מענה מידי ומורכב נוסף לאובדן הבית עצמו.

בשל הרכיבים הקהילתיים החשובים השזורים בשגרתן של המשפחות החרדיות עולה הצורך להבין את המשמעויות הקהילתיות של הפינוי והריחוק מהבית ומהסביבה על המשפחות, לעמוד על תפקידיה או היעדרותה של הקהילה בימים אלו, ועל דרכי ההתמודדות של המשפחות במציאות החדשה שנכפתה עליהן בעקבות הפינוי.

המחקר

שאלות המחקר

1. מהן החוויות והתפיסות של המשפחות החרדיות עם הפינוי מהבית ביחס לקהילה ולמקום?
2. מהן דרכי ההתמודדות שסייעו לקהילה ולמשפחות בתפקוד המשפחתי והקהילתי?

שיטת המחקר

כדי לבסס גוף ידע משמעותי בנושא הנחקר נבחרה שיטת מחקר איכותנית הנשענת על ראיונות עומק מובנים למחצה. שיטה זו מתאימה במיוחד למחקר המבקש להבין חוויות ותפיסות סובייקטיביות, שכן היא מאפשרת גמישות בהובלת השיח ושימור הקול האוטנטי של המשתתפים. המחקר מתבסס על הפרדיגמה הנרטיבית – גישה פרשנית ונטורליסטית הרואה בנרטיבים האישיים אמצעי מרכזי להבנת עולמם החברתי והתרבותי של בני אדם. גישה זו מבקשת לחשוף את המשמעות שאנשים מייחסים לעצמם, לחוויות ולתופעות שסביבם, ובכך מאפשרת מתן עומק והקשר לסיפוריהם של המשתתפים (Charmaz, 2000).

המשתתפים

במחקר השתתפו 15 נשים שהגדירו עצמן חרדיות אשר במהלך המלחמה פונו או התפנו עם משפחתן מביתן בצפון או בדרום לתקופה של יותר מחודש. כאשר המשתתפות נשאלו על רמת החרדיות שלהן הן הגדירו את עצמן במונחים שבחרו, למשל "חרדית של פעם" או "חרדית מודרנית". לא נאסף מידע על המוצא העדתי (אשכנזי או ספרדי), וגם לא על שייכותן לזרם חרדי זה או אחר – חב"ד, ליטאי או חסידי. לוח 1 להלן מציג את מאפייניהן. הבחירה להתמקד בראיונות עם נשים נבעה מכך שהחוקרת הראשית, בהיותה אישה חרדית בעצמה, חשה נוח יותר לקיים ראיונות עם נשים מאשר עם גברים.

הדגימה היתה תכליתית, לפי הקריטריונים שלעיל, בשילוב עם דגימת נוחות וכדור שלג (Patton, 2014). תחילה פורסמה ברשתות מודעה שביקשה ממרואיינות פוטנציאליות ליצור קשר, אך בפועל איתור המרואיינות נעשה באמצעות פנייה לדמויות מקשרות וכן דרך מרואיינות שמסרו פרטים של מרואיינות נוספות. עם כל משתתפת נערכה שיחת טלפון מקדימה שבה הוסברו מטרת המחקר והדרך שבה יתנהל הריאיון, ובמקרה שהאישה גילתה נכונות לכך נקבע מועד לריאיון.

לוח 1 : משתתפות המחקר

שם (בדוי)	גיל	מצב משפחתי	מספר ילדים	טווח גילי הילדים	עיסוק	מקום בארץ/ צפון או דרום	מידת החרדיות של המשפחה לפי ההגדרה העצמית
שמחה	40	נשואה	8	0-14	מורה	אופקים	שמרנית מאוד
מלכה	46	נשואה	5	5-25	גננת	אופקים	חרדית מודרנית
מינה	24	נשואה	2	0.5-2	מורה	נתיבות	חרדית
יובד	63	אלמנה	5	27-40	פנסייה	נתיבות	שמרנית
שלומית	41	פרודה	6	1.5-12	מדריכת שיקום בקהילה	נתיבות	חרדית
רינה	43	נשואה	5	7-22	גננת	נתיבות	חרדית
מרגלית	32	גרשה	1	9	רכזת קודש של סטודנטים באקדמיה ומנחה פדגוגית בגנים	נתיבות	מאוד מחמירה
רבקה	24	נשואה	1	2	מנהלת חשבונות	נתיבות	חרדית מודרנית
אילנה	52	נשואה	8	20-30	מורה	אופקים	חרדית של פעם
יהודית	39	נשואה	4	7-14	יועצת חינוכית	נתיבות	שמרנית מאוד
אורנה	25	נשואה	1	4	גננת	נתיבות	חרדית
אפרת	35	נשואה	4	2-9	מנהלת פרויקטים פדגוגיים באגף החינוך	שרות	חרדית של פעם
יונית	53	נשואה	4	15-31	בעלת קייטרינג, מסעדה ואולם אירועים	יישוב בצפון	מחמירה
מיכאלה	פנסיונרית	אלמנה	6	31-48	תחום הסייעוד	יישוב בצפון	שמרנית
רחלי	49	נשואה	11	9-25	סייעת חינוך מיוחד	נהריה	שמרנית

איסוף הנתונים וכלי המחקר

איסוף הנתונים התבצע באמצעות ראיונות עומק מובנים למחצה. מטרתו של הראיון האישי היא לקבל באמצעותו מושג על חוויות ותפיסות של פרטים (ג'וסלסון, 2015). הראיונות התקיימו בחודשים יוני-יולי 2024, כשמפונות מהדרום כבר חזרו לביתן והמפונות מהצפון עדיין לא. הראיונות בוצעו בביתן של המשתתפות או בכל מקום שקט שהרגישו נוח להתראיין בו. הראיון נמשך בין שעה לשעה וחצי. הוא נפתח בשאלה רחבה שביקשה מהמשתתפת לתאר את החוויות שעברו על המשפחה לאורך התהליך כולו, מאז שבני המשפחה הבינו שעליהם להתפנות מביתם. לאחר מכן הנשים נשאלו על צדדים שונים של הפינוי והמעבר, ובהמשך התבקשו לשתף באתגרים ובדרכי התמודדות.

ניתוח הנתונים

הנתונים נותחו באמצעות שיטת הניתוח התמטי של בראון וקלארק (Braun & Clarke, 2006), הכוללת שישה שלבים: היכרות ראשונית עם הטקסט; קידוד ראשוני של מאפיינים בולטים בטקסט; יצירת כמה תמות שכל אחת מהן מורכבת מכמה קודים; בחינת התמות ביחס לטקסט ולקידוד הראשוני; ניתוח עומק של כל תמה; וניתוח של קטעים נבחרים המשקפים את תוכני התמות בתוך דוח המחקר.

איכות ואמינות המחקר

כדי לייצר מחקר אמין השתמשנו בכמה כלים: (1) שימור שרשרת עדויות של נתונים, באמצעות שמירת התמלילים של כל הראיונות; (2) שיתוף משתתפות המחקר בפרשנות, כדי לאשר שדבריהן הובנו נכונה ונלמדו במדויק, ובקשות למתן הסברים נוספים; (3) תיאור גדוש, כולל מידע על ההקשר בתהליך איסוף המידע (שקדי, 2003).

סוגיות אתיות

המחקר קיבל את אישורה של ועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית של האוניברסיטה העברית בירושלים. נוסף על כך, כל המשתתפות חתמו על טופס הסכמה מדעת. פרטיות המשתתפות וסודיות הדברים שנאמרו בראיונות נשמרה ביתר שאת משום שמדובר בקהילה שבה דמויות עלולות להיות מזוהות על פי פרטים דמוגרפיים, עמדות, דעות ופרטים מזהים נוספים.

החוקרות

הגישה האיכותנית גורסת כי הקשר של החוקרות לנושא הוא נדבך חשוב במחקר (שקדי, 2003). אחת החוקרות היא אישה חרדית. השתייכותה לקהילה שחקרנו עשויה היתה לעורר מתחים שעלולים להכשיל את אמינות המחקר (ג'וסלסון, 2015). אותה חוקרת נדרשת לרפלקציה, למודעות ולשקיפות בנוגע לאותם מתחים. החוקרות האחרות הן חילוניות, מומחיות בעבודה סוציאלית קהילתית ומגדר ועוסקות בכך באקדמיה ובעבודה בשדה, ומומחיות למחקר איכותני.

ממצאים

ניתוח הממצאים העלה שתי תמות עיקריות: התמה הראשונה מתייחסת לחוויית הפינני, והתמה השנייה מתארת את תהליך ההתאקלמות וכוללת שתי תת-תמות: חוויית הקבלה, וההתאקלמות. באופן כללי, חשוב לציין כי לאורך התיאורים לא עלו כלל מקומם של בני הזוג או החוויה הזוגית המשותפת. אף שרוב המראיינות נשואות הן דיברו לרוב בלשון יחיד, והתייחסו אל נטל האחריות כאילו הוא מונח כולו על כתפיהן בלבד, בלי להזכיר את הבעל או לשתיף בתרומתו לחיים המשפחתיים – או בהיעדרה. ייתכן כי בחירה זו משקפת את התפיסה שלהן את עצמן ואת תפקידן, ואת מיקומו של בן הזוג בסיפור המשפחתי.

תמה 1. חוויית הפינוי: "השמיים בוערים, אזעקות בוערות כל השבוע"

לא נמצאו הבדלים בין חוויית הפינוי של המפונות מהדרום לזו של המפונות מהצפון. כל הנשים תיארו מגוון שיקולים שהביאו אותן לקבל החלטה להתפנות – ובהם חווייה של סכנת חיים, פחד וחרדה גדולים של ההורים או של הילדים, עזיבה של משפחות רבות מבני העיר שהעלתה חשש להיוותר מאחור בעיר רפאים. עזיבת הבית לוותה בחוסר ודאות באשר לעתיד הרחוק והקרוב.

רחלי, המתגוררת בצפון עם 11 ילדיה, מתארת את תחושת הסכנה שגרמה למשפחתה לנוס על נפשה באחת, בלי לחשוב או לתכנן את העתיד כלל:

לא חשבנו על שום דבר חוץ מעל פיקוח נפש, כלום, כלום, כלום. רק לברוח, רק לברוח. ממש ככה, ממש פשוט קמנו וברחנו. עבשיו אנחנו משפחה ש... וואו, קשה להזיז אותנו, לא משפחה שקמים ומטיילים בארץ, ויודעים לארוז מזוודות. אפילו לא היו לי מזוודות. פשוט אמרתי לכל הבנות, קחו לכן שקית של הדברים הכי חשובים לכן וזה, אנחנו הולכים, בלי תכנון, בלי שום תכנון. ככה, קמנו והלכנו.

שמחה, תושבת הדרום ואם לשמונה, מתארת את המחיר הנפשי שהמגורים בקרבת הגבול במצב מלחמה גבו מילדיה וממנה. לדבריה, היא היתה חייבת למצוא חלופת חיים אחרת:

אני הרגשתי שלבראות נפש של הילדים שלי, אני לא יכולה להישאר פה דקה. עזבי, גם אני תכל"ס. היום כבר התרגלנו לבומים אבל ההתחלה של הבומים היתה נוראית, כל הקירות רועדים מהבומים [...] אז זה לא היה, ומבחינתי כל בום הקפיץ אותי ברמה שלא יכולתי להמשיך לישון. אז ראיתי שגם הילדים שלי לא יכולים להמשיך ככה. זה פשוט לא לעניין. הם לא נכנסים לא למקלחת ולא לשירותים ולא לכלום. כל שירותים, בלי עין הרע ברוך ה' משפחה גדולה, אני צריכה ללכת איתם לשירותים. לא נרדמים בלילה. אמרתי, אני חושבת שלבראות הנפשית שלהם, אני לא יכולה להישאר פה. הם צריכים לחוות משהו אחר, לחוות חיים אחרים קצת. אז כשהגעתי לנתניה את מרגישה שאת נמצאת בעולם אחר. אין מלחמה, אין אזעקות [...] את שומעת פתאום שקט.

יוכבד, פנסיאונרית המתגוררת בדרום עם שניים מילדיה הבוגרים, שהם בעלי מוגבלות, סיפרה כי החשש להישאר לבד באזור ריק מתושבים הוא שגרם לה לעבור למרכז, אף שהעדיפה להישאר בבית ולשמור על שגרה עבור ילדיה עם הצרכים המיוחדים.

לאט לאט, כל שעתיים עוד אחד בורח, עוד אחד לא מגיע, כי אלה שנסעו בכלל לא חוזרים [...] ראיתי יום חמישי הגיע, כל הבניין התרוקן, כל השכונה התרוקנה, נשארתי לבד. נכנסתי ללחץ, התקשרתי למוקד חירום של העירייה, אמרתי להם "תשמעו עד כאן!" הילד גם נכנס לטראומה, ללחץ, הילדה, כולם נכנסים ללחץ, מה אנחנו עושים פה לבד. חושך, פחד אימים, כיבו את הכל.

המשפחות התפנו או פונו לאחר שנחשפו לחיים תחת איום. חלקן חוו את המתקפה ב-7 באוקטובר וחלקן חוו את הלוחמה בגבול. לאורך הראיונות עלו תיאורים של פחד, אימה וחרדה שליוו את המפונים גם כשיצאו מאזור הסכנה. ירדנה סיפרה על פחד מתמשך שליווה את המפונים במלונות, ועל ההבנה של אנשי המקצוע כי הם זקוקים לשמירה גם במלון כדי לחזק את תחושת הביטחון המעורערת שלהם:

גם כשהגענו לפרימה [המלון בירושלים] חשבתי אם תהיה חדירת מחבלים, איפה אנחנו מתחבאים? חיפשתי מקומות מסתור כאלה, ארון, דלת כזאתי מסתורית שהיו שם מזרונים. אז אמרתי אם יקרה משהו אני נכנסת לשם מתחבאת מאחורי המזרונים, לא יראו אותנו. כל הזמן זה היה ככה. וראו שאנחנו מפחדים. אז הביאו לשמה צוות של פיקוד העורף, שישמרו על המקום. הבינו שצריך להביא למלונות שומרים.

נראה שתחושת הביטחון – גם בסיטואציות שלא נשקפה בהן סכנה ממשית – התרופפה לאור החשיפה לפלישה הגסה ב-7 באוקטובר. נשים רבות תיארו את הפחד והחרדה שהציפו אותן ואת הצורך לחפש מקום מוגן להן ולילדיהן בכל מקום שהגיעו אליו. את אימת המלחמה, הטראומה והחששות קלטה החברה האזרחית, וכבר מהרגע הראשון של המתקפה היא סיפקה למפונים מענים קונקרטיים דוגמת דיור, הזנה וביגוד, לצד חוויית אחריות הדדית. בחלק הבא תתואר התמה השנייה, שעניינה קבלת הפנים שמשפחות המפונים זכו לה ברחבי המדינה וההתאקלמות בזמן שהיו מפונות.

תמה 2. תהליך הקבלה וההתאקלמות: "יש חרדים שהם לא חרדים"

תמה זו מורכבת משתי תת-תמות: "חוויות הקבלה" ו"חוויות ההתאקלמות" של המשפחות במקומות שהגיעו אליהם לאחר הפינוי. בניגוד לתמה הקודמת, בתמה זו נמצאו לעיתים חוויות משותפות למשפחות מהצפון ולמשפחות מהדרום, ולעיתים ניכרו הבדלים בין שתי הקבוצות.

חוויות הקבלה

משפחות מהדרום שהתפזנו באופן עצמאי ומרצון תיארו את הפינוי ככרחי, למרות טווח בחירה מצומצם ותחושת כפייה. הן נדרשו להסתגל למציאות החדשה, להיקלט בקהילה המקומית וליצור שגרת חיים סבירה. התאמה לקהילה הקולטת הפכה בעיני האימהות לתנאי הכרחי להתאקלמות מוצלחת ולבניית תחושת קהילה מחודשת. משפחות אלה הדגישו את תחושתן כי המדינה נטשה אותן, שכן לא קיבלו סיוע ולא קיבלו הכרה בזכויותיהן. לעומת זאת, המרואיינות הדגישו כי החברה האזרחית התגייסה לקליטת המפונים והבינה את אימת המלחמה והטראומה שחוו. הן חזרו והביעו את הערכתן לרוחב הלב ולסיוע שפגשו בערים שפזנו אליהן, וציינו את התרומה הגדולה שהיתה לתמיכה להתמודדות עם הקושי הפיזי והרגשי. רבות מהן ציינו שהשתתפו במחקר כדי לבטא תודה ולהוקיר את העזרה. מלכה, נשואה ואם לחמישה, מספרת על ההתארגנות בבני ברק.

תקשיבי, [היינו] פשוט פליטי מלחמה. המדינה לא הכירה בנו אבל אנשים טובים הכירו בנו. באמת, בכליל מלכות⁴ זה אדם שקוראים לו מנחם כרמל, אשתו נפטרה חודש לפני. והוא תרם, יש לו אולם שמחות. בהתחלה היה אסור חתונות אז איך שהתחילה המלחמה, במוצאי שבת הם פתחו את זה. אנשים בהתחלה היו הולכים, ישנים שם, הם דאגו לדירות לכולם, וכל הזמן היה משחקים ומלא דברים, והביאו לנו תלושים, תלושים לקניות, תלושים לבגדים. ממש, כל פעם היו באים אנשים מביאים, מביאים, מביאים...

⁴ כליל מלכות – אולם שמחות שהוסב למרכז עבור צורכי המפונים.

שמחה סיפרה כי נקלטה על ידי הקהילה בירושלים, וכי זו לא עזבה אותה לאורך כל הדרך:

כשהגענו לדירה קודם כל באה מישהי ולוותה אותנו מהאוטו לדירה. "ברוכה הבאה, תבואי איתי, אני אראה לך את הדרך". ובאנו, ראינו שמה חבורה של בנות, כולן: "שלום, ברוכה הבאה". חיבוקים, נשיקות. ערכו לנו שמה, שמו לנו משחות שיניים, שמפו, אוכל, קפה, כל מה שצריך בשביל להסתדר להתחלה. גם היתה שמה שכנה מלמעלה שהמשיכה לעזור לי למוחרת, הלכה קנתה לי שתי מחבתות שאוכל לבשל. הביאה לנו גם דברים לארוחת בוקר. באמת ייאמר לזכותה, אישה אומנם לא דתית, אבל כולה לב. ואז התחיל ככה איזה תהליך של להשיג את הדברים הכי בסיסיים. ובאמת עד שהסתדרתי, היה לנו הכל, זאת אומרת כל מה שצריך בשביל לחיות מינימלית.

מהראיונות עולה פליאתן של הנשים על ההתגייסות של הציבור הלא-דתי לסייע למשפחות חרדיות. התמיכה הגיעה בתחומים רבים, כולל ליווי רגשי והשתתפות כנה בכאב. מעבר לעזרה המעשית, המראיינות הדגישו את הערך הרגשי שבתחושת השותפות והנשיאה בעול, גם כשלא נלוותה לכך הקלה ממשית. אורנה מספרת:

אני זוכרת שסיפרתי לאיזה אמריקאית, סתם ככה שרצתה לדעת. אז היא התחילה לבכות, כל כך התרגשה, ואוו, ואיך כל זה קרה? וכל הבלגן הזה, ומאיפה באנו? וכל המצב הזה. זה באמת ייאמר לזכות כל עם ישראל שבתקופה הזאת של כל המלחמה, עד היום, יש ממש אחדות ועזרה אחד לשני שלא רואים בשום מקום אחר. הם הביאו הכל למלון, בעיקר יחס, ממש הרגשנו שם מאוד עטופים, זה משהו שהיה חצי נחמה, אתה לא במקום שלך ואתה מרגיש שאוהבים אותך רוצים אותך, שאתה מקובל במקום שאתה נמצא, גם אם זה לא המקום הטבעי שלך.

גם בקרב המשפחות מהצפון, למרות המאמצים שעשו גופים שונים כדי להקל עליהם את חוויית הפינוי, החוויה נותרה קשה. יונית ציינה כי למרות הרצון הטוב והמאמץ הלאומי לתמוך במפונים, משפחות חרדיות התקשו להתאקלם באזורים שלא היתה בהם התאמה תרבותית ודתית מלאה:

כשהיינו במלון, נחתנו לסגנון אנשים שהוא קצת שונה מאיתנו [...] הפרופיל של האנשים שם יותר דתי לאומי, אנחנו יותר חרדים... אני מאוד אוהבת את הדתי לאומי, אוהבת מאוד אפילו, באמת אנשים ממש טובים. ברוך השם יש לי ילדים מקסימים, הגדולים שלי באמת היו יושבים בבית מדרש ולומדים, אבל גם [הם] מסתובבים, מכירים חברים לא

בדיוק באותה רמה רוחנית כמו שלנו. התכנים גם והזמרים שהביאו לא בדיוק התאימו, יותר עממי כזה ופחות זה... למרות שהביאו תוכניות מאוד יפות וזמרים מאוד טובים [...]. זה היה חווייתי מצד אחד, לפגוש אנשים גדולים, עם נשמה גדולה, אבל זה היה אתגר מבחינה רוחנית, כי אתה מאבד אותם [את הילדים] לפעמים, את נמצאת בסביבה שזה לא בדיוק תואם רוחנית [...]. היה שם מחשבים פתוחים, משחקים, עניינים.

רחלי מספרת כי במלונות המפונים סבלו מצפיפות ומפגיעה בפרטיות, ואלה פגעו באפשרות לנהל חיי משפחה תקינים. ריכוז המשפחות במקום אחד יצר מציאות של אינטימיות כפזיה שפגעה במרחב האישי של הפרטים – מעבר לקשיים שבמגורים זמניים וצפופים. מספרת לאה:

רצינו להיות בשקט, פחות לחץ, פחות לובי. זה פשוט נורא שפתאום את מרגישה שאת חשופה, את לא יכולה לעשות שום דבר. כאילו, כל דבר את מקבלת איזה הערה. "מה עשית? מה לבשת את זה? זה לא צנוע! למה הבת שלה הולכת ככה? למה...?" תשמעי אנחנו משפחות מורכבות, זה לא שאנחנו איזה חרדים בירושלים. היישוב שלנו זה יישוב גדול, והוא מאוד מעורב. אז היו ילדים מכל מיני... והם קיבלו הערות. זה למה הוא ככה? ולמה היא לובשת ככה? פתאום את שומעת ריבולים שאת לא היית אמורה לשמוע, או דברים שאת לא צריכה לדעת.

הצפיפות והקרבה המוגזמת ערערו את המרקם הקהילתי וגרמו לאכזבה בקרב משפחות רבות, עד כדי כך שחלקן בחרו לעזוב את בתי המלון ונאלצו לעבור שוב, הפעם לדיירות שאיתרו בכוחות עצמן. אף שהמארחים קיבלו אותן באהבה וברצון טוב, לא אחת התברר כי תנאי המגורים אינם מותאמים לאורח החיים החרדי. למרות האתגרים, רובן של המרואיינות הדגישו את תחושת התודה העמוקה על טוב הלב והנכונות לסייע שפגשו במסען. מספרת יוני:

בן אדם מסכים לצאת ממנה [מהדירה] ונותן לי אותה מרוהטת! ואומר לי תשלמי לי חשמל, וגד ואת הוועד בית כבר שלמתי, והארנונה בסדר. ואומר לי תשתמשי במה שאת רוצה. בחומרי ניקוי תשתמשי. קופסאות שימורים, דבש, נס קפה, שמן, הכל עם כשרויות שלנו. נייר טואלט, שמפו, אמר לי תשתמשי במה שאת רוצה, אל תבקשי. טלפון חופשי תשתמשי. את צריכה גלישת אינטרנט, יש פה גלישה, קחי את הקוד. מה שאת רוצה. אני לא ראייתי אנשים כאלה. בן אדם חילוני, בבניין של חסידים, כי עפולה התחרדה. בן אדם חילוני, הולך עם כובע קאובי ואומר לי קחי מה שאת רוצה מהבית. אבל תקשיבי, לא היו לי תנאים לבישול, כי זה בית ישן. כיור אחד, זרחיף מים, שירותים אחד. תקשיבי, גם אתה בעצם צריך לבנות בית מחדש, את צריכה טוסטר, אין בית חרדי בלי טוסטר, את צריכה קומקום.

יונית ציינה כי אי-אפשר לקיים משפחה לאורך זמן ללא תנאים בסיסיים כמו מים זורמים ואפשרות לבשל. היא אף הדגישה את היעדר הטוסטר כסמל לחסרונות שיש במגורים זמניים עבור משפחה חרדית. לצד הצורך בצידוד מתאים היא מצביעה על חשיבותה של סביבה קהילתית תואמת בערכיה ובאורח חייה.

התחום הרגיש והבלתי מתפשר היה חינוך הילדים – מוסדות הלימוד וחיי החברה. כמעט כל המשפחות בחרו להתפנות לאזורים חרדיים או לפחות כאלה שהציעו גישה לשירותים דתיים, גם כשהדרש לוותר על תנאי מגורים טובים יותר באזורים אחרים. מיכאלה, שפונתה באופן רשמי יוזום, הוזמנה למלון שמספק ארוחות כשרות, צורכי חגים וכן סביבה דתית: "פתאום קיבלנו הודעה. יש קבוצה של התורנים, פינוי למלון... בד"ץ, אז נמובן שנרשמתי. פשוט אני, באתי בגלל הכשרויות, בגלל כל האנשים שאני מכירה".

מרגלית סיפרה כי הוצע לה "בית חלומות" בתל-אביב, אך היא העדיפה בית פשוט התואם את צרכיה הדתיים:

הציעו לי דירה מאוד יפה, בפארק צמרת, דירות של עשירים. זה יכול להיות פנטזיה, אבל מה אני אעשה שם? לא, לא, לא גירה אותי. איפה אני אשים את הבת שלי? באיזה בית ספר? איפה נלך? אני אוהבת איפה שיש אזור חרדי, האוטומט שלנו היה ללכת לגאולה [שכונה בירושלים], למקומות כאלו. כי מה אני אעשה שם? כן קרץ לי ללכת לגור בווילה מהממת של עשירים. אמרתי או.קיי, אבל מה, נהיה בכלוב של זהב? בממ"ד היפה שמה? כאילו מה זה ייתן לי? אז היתה לנו דירה יותר פשוטה, ממש פשוטה, ממש פשוטה, בירושלים, אבל היא ענתה על כל הצרכים, היה שם כיור חלבי ובשרי ומזווה.

לעומת מיכאלה ומרגלית, שייחסו חשיבות למגורים בסביבה חרדית, היו משפחות שלא התעקשו על הומוגניות מלאה. חלקן מצאו חיבור לפלגים חרדיים אחרים, ואחרות יצרו קשרים עם אוכלוסיות לא-חרדיות ואף לא-דתיות. עם זאת, תחושת העקירה והמפגש הכפוי עם "האחר" עלו בדברי כל המראיינות. רינה, למשל, בחרה לעבור לדירה במרכז תל-אביב, והציגה את שיקוליה בבחירה שעשתה.

האמת שבהתחלה די פחדתי, אנחנו חרדים, בעלי אברך, פתאום תל-אביב, מה נעשה בתל-אביב. אמר לי [מהחמ"ל] אל תדאגי, תל-אביב של המלחמה זה לא תל-אביב רגילה, היא שקטה, אין חיי לילה, אין מסיבות. אז באמת הביאו לנו דירת ארבעה חדרים, מאובזרת. מטבח מאובזר, לא השתמשנו כי לא כשר. היינו שם חודש וחצי, כי אחרי זה

עברנו לבני ברק. ולא הרגשנו את תל-אביב, באמת שלא הרגשנו [...] האלו שקיבלו אותנו, היו אנשים, סליחה שאני אומרת, שמאלנים כאלה, אשכנזים כאלה, את יודעת, אבל אפילו אחרי זה הייתי איתם בקשר. האהבה שלהם כאילו אין, כל המחיצות ירדו, ובאהבה, ומה שתרצו... וזה שהביא לנו את הדירה, הוא משכיר אותה בחודש שמונה עשרה אלף שקל, והוא הסכים להביא לנו אותה.

סוגיית החינוך והחברה לילדים התגלתה כתחום שאי-אפשר להתפשר עליו, וניכרה הקפדה גבוהה במיוחד עליו. רוב האימהות הביעו עמדה נחרצת בנוגע לחשיבותה של הסביבה החברתית-רוחנית של ילדיהן, חיפשו מסגרות חינוך זמניות התואמות את רמת החרדיות של משפחתן וניסו למזער את המגע עם ילדים מחוץ למעגל זה. רינה, שהתפנתה לתל-אביב, גילתה גמישות בנוגע למקום המגורים, אך דווקא בתחום החברה של ילדיה הפגינה עמדות נוקשות וברורות.

יש לי בן ובת [בת 9 ובן 7], כל הזמן נסענו לבני ברק. ואם לא, אין חברים! מה, איזה חברים יש בירקון? לא היה עניין של חברה שם. אז לקחתי להם לשם את הסקטבורד והיינו יורדים שם לבוגרשוב, זה מעל הים [...] הכנסתי את הילדים שלי למסגרות, הבן שלי הקטן לא רצה והילדה למדה בבית ספר שם בבני ברק. אז היינו באמת נוסעים כל יום לבני ברק. היינו קמים בבוקר די מוקדם כי הבת שלי מתחילה בשמונה ללמוד. אז ממש שש וחצי הייתי מעירה את הילדים, ממש בחושך היינו יוצאים, שמה אותה בבית ספר, הולכת לכליל מלכות [עם הבן שלי], אחרי זה מחזירה אותה מבית הספר, הולכת לכליל מלכות עוד פעם, ו[בערב] חוזרת לתל-אביב.

תמיכת החברה האזרחית בקהילות המפוזנים הלכה ודעכה עם החזרה לשגרה והעברת האחריות למשרדי הממשלה. הפינוי מיישובי הצפון, שהיה ממושך וללא אופק ברור, לווה בירידה הדרגתית בהתעניינות ובסיוע מצד הקהילות המארחות. לאורך רוב התקופה נשענו המשפחות בעיקר על סיוע ממשלתי. מספרת מיכאלה:

בהתחלה זה היה וואו... התרומות וההתגייסות שהיו פה בצורה מטורפת. והחוגים, מה שהרעיפו עלינו פה, את אומרת באיזה עולם אני נמצאת, חשבנו שאנחנו בעולם האמת, לא פה. באמת, זה היה כל כך עוצמתי, זה היה כאילו עטפו אותנו כמו... כאילו מי, מי אנחנו שמגיע לנו את כל זה. באמת, מי אנחנו? את לא מכירה את הדברים האלו. אבל כן, אבל זהו, זה נגמר, זה כבר מזמן מזמן הפסיק, ואנחנו נשארנו.

חויית ההתאקלמות

לאחר המעבר הראשוני ביקשו המשפחות להשתקע, גם אם באופן זמני. רוב המשתתפות, מהדרום ומהצפון כאחד, נאלצו להסתגל למציאות חדשה ולמצוא את מקומן בתוך הקהילה הקולטת כדי להיעזר במשאבים שהציעה ולבסס שגרת חיים זמנית וסבירה. עבור האימהות, שאלת ההתאמה לסביבה החדשה הפכה לקריטריון מרכזי, משום שלתפיסתן, השתלבות מוצלחת תאפשר התאקלמות יציבה ויצירתה של קהילה מחודשת.

לכאורה ניתן היה לצפות כי תהליך ההתאקלמות של משפחות שנקלטו בתוך קהילות חרדיות יהיה פשוט ובטוח יותר. אולם מדברי האימהות עלה כי במקרים רבים דווקא קליטה בקהילה חרדית השייכת לעדה אחרת או לפלג שונה יצרה אתגרים לא פחותים, ולעיתים אף מורכבים יותר. ההגדרה של "חרדיות" הקשתה על ההורים להסביר לילדיהם את ההבדלים הדקים בינם לבין משפחות הנוהגות רמת הקפדה שונה, ולהתמודד עם משמעותם של פערים אלו בנוגע לחינוך שהקיפדו עליו עד כה. הנשים היטיבו לתאר את הפערים מול המשפחות שקלטו אותן, ובפרט התייחסו להבדלים בין זרמים (חסידים, ספרדים, ליטאים), עדות (אשכנזים או ספרדים) ואף מגזרים (חרדים, דתיים או חילונים).

לצד ההבדלים בין הפלגים השונים במגזר החרדי התעוררו הבדלים גם בין חרדי הפריפריה לבין החרדים בערי המרכז, בעיקר במה שנוגע לרמה הרוחנית. על פי משתתפות המחקר, קהילות חרדיות בפריפריה הן אדוקות יותר. נראה שהקהילות בערי המרכז חשופות יותר לחידושים מודרניים, לחיי צרכנות ובילוי, לקולינריה גבוהה ולהזדמנויות תעסוקה והשכלה. אלה חדרו אליהן, ואינן נגישות לקהילות פריפריאליות. מפונות הפריפריה תיארו בזעזוע את הקדמה, הקפיטליזם והאפשרויות הבלתי מוגבלות לסגנון חיים ולאופקים מחשבתיים שנחשפו אליהן במפגש עם חרדי העיר.

רחלי, שהגיעה מעיר מעורבת בצפון הארץ בעלת מיעוט חרדי, הצביעה על החשיפה לחרדים "פתוחים" יותר בירושלים כמסוכנת וכמבלבלת. היא סיפרה כי בעיקרה הדיכוטומיה בין חרדי לחילוני ברורה ולכן הגבולות אינם מיטשטשים. בעיר הגדולה בנותיה נחשפו למנעד חרדיות שערער את המצפן החרדי ואת הגדרת הזהות שלהן. כאם עמדה בפניה המשימה לייצר עבורן הגדרת אחרות חרדית שהיא עצמה אינה מיומנת בזיהויה:

תראי אנחנו באנו ממקום שהוא כמו מושב, זה מקום מאוד שקט, וזה גם חילונים וחרדים, זאת אומרת אין בין לבין. זה או זה או זה. ובירושלים זה מקום מאוד סוער, אנשים פה נשארים עד מאוחר בלילה, יש חרדים שהם לא חרדים, יש בנות שהן חרדיות והן לא צנועות. את יכולה לראות פה בחור ישיבה עם סמארטפון בכיס וטלפון כשר ביד. יש הרבה בילבולציה לבנות, זה מאוד קשה להסביר להן. "לא, פה את לא יכולה לחזור כל כך מאוחר! ופה את לא יכולה להתלבש בצורה כזאת, לא! כולם מתלבשות ככה פה? אנחנו לא מתלבשות ככה!" יש אלף סוגי סמינר, אלף סוגי ישיבות, לא יודעת, אני בעצמי לא יודעת להבחין ביניהם מי הטוב ומי הלא טוב.

מלכה, שמתגוררת בעיר בעלת ריכוז חרדי שמרני ומתבדל מאוד, התייחסה גם היא לחשיפה המורכבת דווקא לאוכלוסייה חרדית בעלת מאפיינים וגבולות שונים:

תראי לפעמים יותר קל [להתדרדר] כשאתה נמצא בקהילה שלך ויש את הקלוקל. כי כשאתה מגדל ילד במקום, ניקח אפילו את הכי קיצוני, חילוני, אז הילד יודע, אני זה אני והוא חילוני. אבל כשאתה מגדל ילד ויש לך את הדבר המקולקל הזה של נגייד, פאות ארוכות, טלפונים לא כשרים, אז כאילו משהו קצת משתבש. כי אתה לא יודע מי זה מי, כי הם גם חרדים. זה הכל בשם התורה, מותר ציפורניים, מותר טלפון מוגן, מותר ג'יפ, מותר טיסות, מותר חו"ל. זה יותר קשה, אין את הקו הזה של אנחנו זה אנחנו והם זה הם.

מלכה, בדומה לרחלי, תיארה את הידיעה הבהירה של זהותה מול "האחר החילוני" לעומת הבלבול שנוצר במפגש מול "השונה החרדי". גם היא התקשתה לדרוש מילדיה לנהוג לפי אותו קו ערכים שהיו רגילים לו במקום שהיו בו "חרדים מול חילונים" גם במרחב שכולם בו חרדים. רחלי ומלכה התמודדו עם מופעים של "העיר הגדולה", ותיארו את זירת ההתנגשות בחינוך הילדים. המשימה שלהן היתה לתווך לילדיהן את ההבדלים בין ערכי משפחתן החרדית לבין אלה של חרדים אחרים. זוהי משימה לא פשוטה, כיוון שבבית הילדים מורגלים לחשוב על חרדיות כעל דרך ברורה וסלולה המתאפיינת בערכים, בהתנהגויות ובציוויים ברורים, ולא כעל מנעד אפשרויות רחב.

עבור יונית, מפונה מהצפון, המפגש עם העיר הגדולה ועם המנעד הרחב של סוגי חרדיות והשתייכויות הקהילתיות עורר מחשבות ותהיות באשר למיקומה במנעד זה:

פתאום אני הולכת עם מכנסי שקי, ברחוב. שזה רק לעבודה, אבל ללכת ברחוב עם זה? ואת אומרת רגע, גם כולם הולכים ככה, את רואה נשים עם כיסוי ראש, עם פאה, ובלי גרביים!! היי, אני אלך בלי גרביים??? ופתאום אני הולכת בלי גרביים. הכיסוי ראש הזה שלי, בחיים לא הייתי מעיזה ללכת עם זה, זה רק בעבודה. ופתאום אני הולכת איתו ברחוב. כי זאתי הולכת עם חצי קוקו, ההיא הולכת עם פאה חצי, זאתי הולכת עם ככה, וכולם דתיים! אז מה אני שונה? מה לא טוב?

יונית תיארה מחד גיסא תחושת חוסר שליטה, שכן מדבריה עולה שהיא השתנתה בלי משים, ומאידך גיסא היא שיתפה ברפלקסיה שהובילה אותה לגלות גמישות כלפי סגנון הלבוש שהיא מורגלת אליו. היא שאלה במה היא שונה מנשים אחרות המתגוררות בעיר שלהן ובוחרות להיות חרדיות במגוון צורות של נראות.

בדבריה של שלומית, אישה פרודה ואם לשישה ילדים, ניכר הפן הקהילתי המחזיק את הזהות הרחנית. לקהילה יש כוח להשפיע על תנודות דתיות של הפרט באמצעות המחירים החברתיים שגובה סטייה מהמוסכמה המקובלת. שלומית מספרת כי הריחוק ממסגרת הקהילה שלה גרם לה ליטול סיכון רחני:

בנתיבות בחרתי לגור בקהילה החרדית, וזה משהו ששומר עליי, במיוחד בסטטוס שלי. אני לא אכניס גברים הביתה, אני לא אעשה דבר כזה אפילו שאני בדייטים ובפגישות [...] ופתאום מצב מלחמה, והייתי בקשר עם מישהו, ולא היה בייביסיטר, אז אמרתי לו שיעלה כי הבת שלי ישנה בחדר, אז הוא עלה לסלון. לא נכנסנו לחדר שינה או משהו כזה, זה לא, לא יקרה כי אני רוצה להקים בית יהודי חסידי עם טהרת המשפחה והכל אז לא... לא מעבר לזה. אבל עצם זה, זה כבר היה סיכון רחני, להכניס מישהו לבית, להציע לו לשתות כוס תה... היה שם את הרגעים של המתח האלה. בבית שלי בנתיבות זה לא קורה, אני לא עושה דבר כזה. השכונה, זה השכנים שמכירים אותי, אני רוצה לשמור על השם הטוב שלי. פה לא הכרתי, פתאום הכול מתפרק... אז מזל שיש קצת יראת שמיים.

עבור שלומית, הקהילה המוכרת והקבועה היא גבול המאשש את שאיפותיה, רצונותיה וחוקיה. הרצון לשמור על שמה הטוב במקום שמכירים אותה מרחיק אותה מלהתקרב אל קו גבול שהיא חוששת לעבור. שלומית סיפרה בגילוי לב כי המציאות המורכבת של המלחמה והמרחק מהקהילה הצופה הביאו אותה למצב של הסתכנות רחנית שאיימה להרחיק אותה מרצונה. הסכנה הרחנית מצויה אפוא בוואקום שנוצר באין קהילה וסביבה מוכרת. הנשים תיארו כיצד הסביבה השונה השפיעה עליהן, ובד בבד ציינו את חששן שההשפעות יחולו גם

על ילדיהן. הן קשרו בין קהילה ליכולת החזקה רוחנית עצמית, ואת היכולת להחזקה רוחנית עצמית הן קשרו למצב נפשי. עקירה ממרחב הבית המוכר והמוגן משמעה התוודעות לצורות חיים אחרות ושינוי אפשרי בעמדות ובתפיסות.

להבדיל מהדוגמאות הקודמות, רבות מהמשתתפות תיארו את המפגש עם השונות כהזדמנות מפתיעה לטובה: היכרות חיובית עם קבוצות אוכלוסייה שלא היו נחשפות אליהן בשגרת חייהן. חלקן ראו במפגש זה חוויה חדשה לא רק עבורן אלא גם עבור משפחות מהקהילה הקולטת. מרגלית סיפרה על אירוח אצל משפחה ליטאית שבבת כעל חוויה שהמחישה את הנכונות לקבלה באהבה ובכבוד:

אז למשל הייתי אצל משפחה חרדית חמודה. והם יכלו להגיד לי תקשיבי, הפרה, היא לא חב"דניקית, זה לא לובביץ' [כשרות מאכלים המקובלת על חסידי חב"ד] אבל התרנגול כן, העוף כן, אז את יכולה לאכול. והם השקיעו כל כך ושמחו כל כך וזה היה פתאום סגנון אחר ממה שאני רגילה [ליטאים] והם גם לא היו חב"דניקים אז זה היה סגנון אחר לגמרי. ומה הסיכוי שהייתי גם, בשבת אצל משפחה שהם ליטאים, שבשום צורה, כאילו איך הייתי נפגשת איתם. והקטע שהבעל, הוא בכלל מנתיבות במקור, בקהילה הכי חרדית בנתיבות, הכי ליטאית. שאין מצב שהיינו נפגשים אי פעם, כאילו חב"דניקים וליטאים של אז, זה היה הזוי, ואני נמצאת אצלם בשולחן שבת [...] והיה כל כך כיף.

יהודית, מפונה מנתיבות, תיארה את ההתוודעות ההדדית של משפחתה לקהילה האשכנזית בירושלים. אופייה השונה של הקהילה מצא חן בעיניה עד ששקלה לעבור לירושלים ולהישאר בה:

התארחנו אצל איזה משפחה מיוחדת מיוחדת בנחלאות, גם הם היו אמריקאים, ואשכנזים. והם הביאו אותנו לאיזה שבת חתן של חסידים, זה נקרא "שומרי אמונים". כאילו ממש חסידות מאוד סגורה, לתקשורת וכל זה. ברגע שהוא הביא אותנו לשם, אז היינו וואו, כולם היו סביבנו. "מה, מה קרה? ומה זה? ומה קורה בדרום?" הרגשנו סלב שם. עכשיו זה שומרי אמונים, זה החסידים הכי זה... והבן שלי בן 11 עלה שם, ושר להם פיוטים, ופייט להם [במזרחית]. והם כל כך נהנו והצטרפו אליו [אפילו] שהם לא מכירים את השיר. החיבור הזה, שנוצר, זה הדבר המיוחד שקרה בתקופה הזאת, החיבור הזה בין שתי תרבויות שונות, שתי עדות שונות. זה בדיוק מה שהיינו צריכים בתקופה

הזאת, לאחד... אין אשכנזים ספרדים, אמריקאים, ישראלים, לא משנה מה. אז זה מביא את התרבות הזאת ואת המנהגים האלו. וממש כל שבת שהיינו אצל משפחות אז הבן שלי היה שר, ביקשו ממנו דווקא לפייט את הפיוטים המזרחיים והם כל כך נהנו מזה.

לסיכום, מהממצאים עולה כי ההקשר הדתי-הלכתי וההקשר החברתי מתכתבים זה עם זה, פעמים משלימים ופעמים סותרים, אך לעולם כרוכים האחד באחר. הסיבות לכך רבות, ככל הנראה. החברה החרדית הופכת את הדתי לחברתי באמצעות ייחוס ערך חברתי למידת השמירה והציות לערכי הדת והחברה. נוסף על כך פרקטיקות דתיות רבות דורשות קהילה, מה שמייצר קבוצה בעלת מאפיינים וגבולות ייחודיים. אלו ואלו יוצרים מצב שבו האדם החרדי פועל לרוב בתודעת קהילה.

דין

מטרת המחקר היתה לבחון את חוויותיהן של משפחות חרדיות שפונו או התפנו מביתן בעקבות מלחמת חרבות ברזל ולהבין את משמעותם של הקהילה והמקום בתהליך זה. במחקר השתתפו 15 נשים, כולן אימהות המתגוררות עם משפחתן בדרום הארץ או בצפונה ועזבו את ביתן לתקופה של חודש לפחות. ממצאי המחקר העלו שתי תמות עיקריות: הראשונה התמקדה בחוויית הפינוי והעזיבה את הבית ובהיקלטות הראשונית במקום אחר; השנייה עניינה חוויית הקבלה וההתאקלמות של המשפחה במקום החדש.

הממצאים מלמדים כי אף שהמשפחות חלקו נקודת מוצא משותפת – עקירה פתאומית מהבית ומהקהילה – היה הבדל ניכר בין דרכי ההתמודדות של המשפחות שפונו מהצפון לדרכי ההתמודדות של המשפחות שפונו מהצפון. בקרב משפחות הדרום, הפינוי נעשה ברובו ביוזמה פרטית וללא מעטפת ממסדית סדורה. כפי שתיארו המרואיינות, הוואקום שנוצר – הן בהיבט של ביטחון הן בהיבט של מענה לצרכים יום-יומיים – הוביל לתחושתן כי המדינה נטשה אותן. עם זאת, המצב יצר גם הזדמנות למפגש עם החברה האזרחית, וזו התגלתה כמקור תמיכה משמעותי. התרומה המעשית והרגשית של אזרחים פרטיים ושל התארגנויות קהילתיות שיקפה את מה ששמאי וארנון (2010) מתארים ככוח של לכידות חברתית במצבי פינוי.

שלא כמו משפחות הדרום, משפחות הצפון פונו באופן מוסדר ומרוכז לבתי מלון. מצד אחד הפינוי המסודר נתן מעטפת מוסדית שסיפקה את הצרכים הבסיסיים של המפונים, כפי שגורסם נוימן (2023) וינאי (2024) באשר לחשיבות המענים הממשלתיים; מצד אחר החיים הממושכים במלונות יצרו התפוררות הדרגתית של המרקם הקהילתי הפנימי, וזו געגה בחלק מהמשפחות. ממצא זה מתכתב עם המחקרים על העקירה מגוש קטיף ומימית (ארנון ואח', 2011; ביליג, 2006), שהצביעו על כך שגם כאשר קהילה מפונה יחד, הלכידות אינה ערובה ליציבות – ולעיתים אף מגבירה מתחים פנימיים.

הרוק וונהורן (Horak & Vanhooren, 2024) מציינים כי פונקציונליות קהילתית בזמן חירום תלויה בקרבה גאוגרפית. מפוני המלחמה נזקקו לסיוע יום-יומי – דיור, מזון, תעסוקה וחינוך – שהקהילות הגאוגרפיות המקוריות לא יכלו לספק מרחוק, ובכך הפכו ללא רלוונטיות. עבור המשפחות החרדיות הצורך בשייכות קונקרטי ורעיונית לקהילה היה קריטי. הקהילות הקולטות מילאו את החלל הזה והפכו ל"קהילות חלופיות". אשר לקהילה החרדית מהצפון שהתפתה למלון, המדינה היא שסיפקה את כל צרכיה, ולא קהילה או התארגנות אנושית. אף שהצרכים הפיזיים מולאו כהלכה, בתיאורן של נשות הצפון את התפוררות קהילתן ניתן היה לחוש בהיעדרה של מסגרת קהילתית חלופית. במצב המשבר הנוכחי, המפונים השתלבו לכאורה בתוך קהילות והתקבלו בחום ולב פתוח. ההשתלבות הזו גרמה לטשטוש יחסים מסוים בין הקהילות המפונות לקהילות הקולטות. למרות זאת, מדברי הנשים עולה הרושם כי ההפרדה בין הקהילה הקולטת-הנותנת לבין המשפחות המקבלות נשמרה. זכי (Zaki, 2020) טבע את המושג **חמלת קטסטרופה** (catastrophe compassion) לתיאור הסיבה להיווצרותה של "קהילה אלטרואיסטית" בזמן משבר, קהילה שאינה פועלת על בסיס הסדרי חליפין שעליהם נסמכת קהילה בשגרה. קניאסטי ונוריס (Kaniasty & Norris, 1995) מסבירים שגם בבתינה לאחר אסון עדיין מתקיימת מערכת יחסים הדוקה בין בתינה לקבלה, אך היא מתקיימת בממדים רחבים יותר והיא שמניעה את שטף העזרה שאחרי אסון.

היבט מרכזי נוסף שעלה הוא המפגש עם קהילות חרדיות אחרות. בניגוד לציפייה כי מכנה משותף דתי יקל על המפונים את תהליך ההתאקלמות, התברר כי ההבדלים בין זרמים, עדות ורמות הקפדה יצרו לעיתים אתגרים גדולים יותר מאשר המפגש עם אוכלוסייה חילונית או דתית-לאומית. כפי שמציינת זיכרמן (2014), החברה החרדית מאופיינת בריבוי קהילות מובחנות, והמפגש ביניהן מחייב הצבה של גבולות זהות חדים. אימהות רבות תיארו את הקושי לתווך את ההבדלים הללו לילדיהן, ואת החשש מהשפעות חינוכיות ורוחניות בלתי רצויות. ממצא זה מדגיש כי הקטגוריה "חרדיות" אינה הומוגנית, וכי פינוי למרחב חרדי אחר אינו מבטיח חוויית ביתיות או שייכות.

ליוש (2014) מראה כי היציאה מהוואקום הקהילתי החרדי מערערת את הזהות הדתית והאישית ומשפיעה על תחושת השייכות. מסיפורי הנשים עולה כי הריחוק מהבית והקהילה לווה בתחושת ירידה רוחנית ואשמה. ההקשר הדתי והחברתי בחברה החרדית שזורים זה בזה, שכן הפרקטיקה הדתית נושאת גם משמעות חברתית ונדרשת לרוב לקהילה. הנשים סיפרו כי כשקהילתן נעדרה הן חשו בפרימה הדרגתית. מתוך כך הן בחרו לאמץ נהגים דתיים אישיים כדי לחזק את הגבולות שלהן ולהשיבם לנקודת המקור שממנה התרחקו.

המבנה הקהילתי החרדי פועל כמסגרת סגורה ומובדלת שמטרתה למנוע השפעה חיצונית, לשמר שייכות קבוצתית ולמנוע ירידה רוחנית (כהן, 2014). נראה כי הפינוי הביא לתנודות רוחניות מיידיות. ניטיס (2015) מתארת את הפגיעה שחלה באמון הדתי כאשר המוסר הקבוצתי אינו עומד במבחן המציאות. נשים דיווחו על טלטלה בזהות בעקבות קריסת המסגרת הקהילתית. ברגע שהקהילה לא תפקדה לפי הערכים והנורמות המקובלות והמוכרות גם האמון שלהן בערכי הדת התערער, והיתה לכך השפעה עמוקה על תחושת השייכות ועל המצב הדתי שלהן.

הקהילה החרדית מייחסת משקל רב לייחודיות ולהתבדלות אל מול האחר והשונה בעיצוב ובשימור הזהות החרדית (אלימלך, 2012). יצירת דמות האחר היא לא רק התמודדות יעילה עם קיומו של השונה והשפעותיו, אלא בעלת תפקיד חשוב בהבנה ובביסוס של תפיסת העולם החרדית ה"נכונה" ובהפנמת ההבדלים בין הקהילה החרדית לבין אחרים למיניהם ובין הפלגים הרבים בתוך הקהילה החרדית. עם זאת, הממצאים חשפו גם ממד של צמיחה והתחדשות. נשים רבות הדגישו את הפתיחות שנוצרה במפגש עם "האחר" – חרדי מסוג אחר או חילוני – ואת תחושת הגשר שנבנה בתקופה של שבר. במובן זה, החוויות שתיארו המראיינות מהדהדות את דבריה של וולך (2023) על המתח שבין תחושת עקירה פנימית לבין הזדמנות ליצירת זהות קולקטיבית רחבה יותר.

ההבחנה בין חוויותיהן של משפחות הדרום לאלה של משפחות הצפון מדגישה כי אין לראות בפינוי תופעה אחידה. תהליכי ההתמודדות מעוצבים על ידי גורמים מבניים (ממסדיים מול אזרחיים), גאוגרפיים (דרום מול צפון), ותרבותיים-קהילתיים (זרם, עדה, רמת הקפדה דתית). ממצאי המחקר מראים כי כדי לספק מענה אפקטיבי לצורכיהן של משפחות חרדיות במצבי חירום נדרשת מדיניות מותאמת הקשר – כזו שמזהה את המורכבויות הפנים-חרדיות ואת ההבדלים בין אזורי הארץ. זאת ועוד, על מערכות המדינה להכיר בכך שהתאמה תרבותית וקהילתית והלימה לערכים דתיים הן תנאי מרכזי להצלחת ההתאקלמות. בהקשר זה, נראה כי יש חשיבות רבה להמשך יזום של הקשר עם קהילות המקור כדי למנוע ניתוק ואובדן

תחושת שייכות. הממצאים מעלים עוד כי בחברה החרדית, חינוך הילדים נתפס בעיני ההורים כקו אדום שאין להתפשר עליו; לכן מתן חלופות חינוך מתאימות הוא מפתח לשימור הזהות החרדית וליציבות המשפחתית גם בשעת חירום. לבסוף, החברה האזרחית הוכיחה את עצמה כשותפה קריטית, ועל כן ראוי למסד את שיתופי הפעולה בינה לבין הממסד ולהקצות לה משאבים.

מגבלות המחקר

מחקר זה מרחיב את גוף הידע על אודות מצבים של פינוי מהבית באוכלוסייה בישראל, תוך התייחסות למאפייניה הייחודיים של החברה החרדית ולמשמעויות הייחודיות שיש לקהילה עבור יחידים ומשפחות במצבי פינוי. בכך מרחיב המחקר הנוכחי גם את גוף הידע הצומח שעוסק בחברה החרדית. עם זאת, המדגם המצומצם אינו מאפשר לנו להצביע על קשרים סיבתיים או להכליל את הממצאים.

עוד יש להתייחס להיבטים מתודולוגיים הנוגעים למיקומה של החוקרת הראשית. מצד אחד כאישה חרדית היתה לה גישה ייחודית לשדה ויכולת ליצור אמון ראשוני, והיה לה קל יותר לקיים ראיונות פתוחים וישירים עם נשים מאותה חברה. מצד אחר הקרבה התרבותית והחברתית היתה עלולה ליצור אתגרי מחקר דוגמת הנטייה לפרש את הנתונים דרך חוויותיה האישיות. מודעות לאתגרים אלו דרשה מהחוקרת הראשית רפלקסיביות, התייעצות ועבודה בשיתוף עם שתי החוקרות הנוספות לשם שמירה על אמינות המחקר ותוקף הממצאים. נוסף על כך, העובדה שהנחקרות הן כולן נשים היא מגבלה מסוימת. ייתכן כי ראיונות עם גברים היו מעלים נקודות מבט שונות נוכח הבדלים מגדריים בחוויות, בתפקידים ובאופני ההתמודדות.

נראה שנכון יהיה לערוך מחקרים נוספים בקרב מדגם גדול יותר של משתתפות, וכן מחקרים אשר יעמדו על המשמעויות הקהילתיות של הפינוי מנקודת המבט של אבות, מתבגרים וילדים וישלימו את הפרספקטיבה המשפחתית על הפינוי. ישראל, המאופיינת בריבוי טראומות ומשברים המשפיעים תדיר על האוכלוסיות האזרחיות, נדרשת לתשתיות מחקר רחבות אשר יוכלו להתוות דרכים ישימות ויעילות יותר להתמודדות הממשלה, הרשויות והקהילות במצבי חירום עתידיים.

מחקרים רבים נערכים כל העת על החברה החרדית אך נראה שהתחום אינו מגיע לרוויה בשל ההטרורגניות הרבה של בני החברה החרדית וכן השונות שלה מהחברה הכללית. על אף מגבלותיו של המחקר הנוכחי, יש בו תרומה ייחודית לידע האקדמי והמעשי הנוגע לחברה החרדית ולפליטות פנימית.

מקורות

- אלימלך, ו' (2012). היחס לאחר בחברה החרדית: תמונת מצב על פי הקולנוע החרדי. בתוך ק' קפלן ונ' שטדלר (עורכים), **מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית ובחברה** (עמ' 116–136). הקיבוץ המאוחד.
- ארנון, ש', לוזון, נ', שמאי, ש' ושנל, י' (2011). הגירה קהילתית מול הגירה פרטנית: עקורי חבל עזה וצפון השומרון. **סוגיות חברתיות בישראל**, 11, 70–118.
- ביליג, מ' (2006). **ההון החברתי ותומתו להתמודדות עם מצבי משבר ביישובי חבל עזה**. מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות. <https://katzr.net/384542>
- בן סימון, מ', וייס, ח' ושפירא, מ' (2017). הטיפול בבני נוער יוצאי גוש קטיף: תפקידה המרכזי של הקהילה בהתמודדות. **חברה ורווחה**, לז(1), 85–110.
- בראון, ב' (2011). **החזון איש: הפוסק, המאמין ומנהיג המהפכה החרדית**. מאגנס.
- גומרי, י' (2018). המשבר הכפול: מחלת הנפש והזהות החרדית. **חוכמת רחוב**, 2, 72–78.
- ג'וסלסון, ר' (עורכת). (2015). **כיצד לראיין למחקר איכותני: גישה התייחסותית** (ע' ליבליך, תרגום). מכון מופ"ת.
- וולך, ר' (2023). **עקורים בארצם: כיצד לסייע לקהילות המפונים?** נייר מדיניות מס' 11.2023. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל. <https://h7.cl/1nx2s>
- זיכרמן, ח' (2014). **שחור כחול לבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל**. ידיעות ספרים.
- זיכרמן, ח' וכהנר, ל' (2012). **חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל**. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://katzr.net/cb157b>
- ינאי, א' (2024). מלחמת חרבות ברזל: אתגרים בסיוע וטיפול בנפגעי המלחמה ובמשפחותיהם. בתוך מ' אלמוג-בר, מ' אייזנשטדט וג' גל (עורכים), **רווחה בעקבות המלחמה** (עמ' 42–48). בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד – האוניברסיטה העברית בירושלים וקרן מנמדין.
- כהן, ב' (2014). הקהילה החרדית בישראל: בין אינטגרציה לסגרגציה. **גדיש**, יד, 31–35.
- כהנר, ל' (2022). חקר המרחב החרדי בישראל. **אופקים בגאוגרפיה**, 100, 219–241.

- כ"ץ, י' (1957). **מסורת ומשבר: החברה היהודית במוצאי ימי-הביניים**. מוסד ביאליק.
- להב, ח' (2005). תהליכים ותמורות במאפייני סיכון וניתוק של נוער מתבגר "דתי חרדי" המטופל במסגרת היחידות לקידום נוער. **מניתוק לשילוב**, 13, 49–78.
- ליוש, ב' (2014). **נשות הסף: נשים חרדיות מול השינוי המודרני**. רסלינג.
- לרר, מ' (2023). **מידע על מפונים ומתפנים מגבול הצפון במלחמת חרבות ברזל: רקע לדיון**. הכנסת – מרכז המחקר והמידע. <https://katzr.net/784bf9>
- המכון הישראלי לדמוקרטיה (2022). **שנתון החברה החרדית בישראל**. <https://www.idi.org.il/haredi/2022/?chapter=46894>
- מלאך, ג' וכהנר, ל' (2024). **החברה החרדית בישראל 2024**. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://katzr.net/66d90e>
- ממשלת ישראל (2023). **תוכנית פעולה לאומית לביצוע פינוי אוכלוסייה המצויה בסמוך לגבול רצועת עזה וקליטתה – "חרבות ברזל" (החלטה מס' 950)**. <https://www.gov.il/he/pages/dec950-2023>
- מרכז מידע וידע (2025). **תמונת מצב שבועית: שבוע 67 למלחמה**. <https://katzr.net/63a422>
- משרד הרווחה והביטחון החברתי (2024). **תהליך עבודה עם קהילות במלונות: מלחמת "חרבות ברזל"**. <https://katzr.net/2c8c73>
- נוימן, ח' (2023). **אתגרי התמודדות קהילתיים בקרב המפונים למלונות בתקופת חירום מתמשכת: מבט קדימה. חברה ורווחה, מג(4), 482–485**.
- ניטיס, א' (2015). **ואל תביאנו לידי ניסיון: גבולותיה ואסטרטגיות שימורה של הזהות החרדית במפגש עם החברה החילונית בישראל** [תזה לתואר שני, אוניברסיטת חיפה].
- סמט, מ' (1970). **הדת והמדינה: לקט מקורות לשיעור ותרגיל של ד"ר משה סמט**. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- פרידמן, מ' (1991). **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. המכון לחקר ישראל.
- קליאוט, נ' (2005). "אל נא תעקור נטוע" – עקירת יישובים בישראל: מאפיינים גאוגרפיים, פוליטיים וחברתיים. **אופקים בגאוגרפיה**, 64–65, 256–274.
- קסיר, נ', לויץ, ח' צחור-שי, א' (2017). **מתנדבים בחברה החרדית: תפיסת ההתנדבות, היקפיה ודפוסיה**. המכון החרדי למחקרי מדיניות. <https://katzr.net/027d46>
- קפלן, ק' (2006). **רבות רעו"ת צדיק": קווים לתולדות העיתונות החרדית בישראל, למאפייניה ולהתפתחותה**. מכון חיים הרצוג, אוניברסיטת תל-אביב. <https://katzr.net/01793d>
- שמאי, ש' וארנון, ש' (2010). **מאי ודאות לחוסר ודאות: עקורי צפון השומרון לפני העקירה ולאחריה. סוגיות חברתיות בישראל**, 9, 6–28.
- שפיגל, א' (2011). **ותלמוד תורה כנגד כולם: חינוך חרדי לבנים בירושלים**. מכון ירושלים לחקר ישראל. <https://katzr.net/261fa5>
- שקדי, א' (2003). **מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום**. רמות.

- Avwunudiogba, A., & Dung, E. J. (2021). The spatial distribution of internally displaced persons (IDPs) in Africa. In S. O. Abidde (Ed.), *The challenges of refugees and internally displaced persons in Africa* (pp. 17–43). Springer.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-56650-0_2
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brower, S. (2005). Community-generating neighborhoods. In B. Martens, & A. G. Kuel (Eds.), *Designing social innovation: Planning, building, evaluating*. (pp. 273–280). Guttingen Hogrefe.
- Charmaz, K. (2000). Grounded theory: Objectivist and constructivist methods. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (2nd ed., pp 509–535). Sage publications.
- Draper, J. (2023). Justice and internal displacement. *Political Studies*, 71(2), 314–331.
<https://doi.org/10.1177/003232172110076>
- Falicov, C. J. (2003). Immigrant family processes. In F. Walsh (Ed.), *Normal family processes* (3rd ed., pp. 280–300). Guilford Press.
- Gaventa, J. (2006). Finding the spaces for change: A power analysis. *IDS Bulletin*, 37(6), 23–33. <https://DOI:10.1111/j.1759-5436.2006.tb00320.x>
- Horak, M., & Vanhooren, S. (2024). Somebody to lean on: Community ties, social exchange, and practical help during the COVID-19 pandemic. *City & Community*, 23(1), 3–25. <https://doi.org/10.1177/15356841231159370>
- Kaniasty, K., & Norris, F. H. (1995). In search of altruistic community: Patterns of social support mobilization following hurricane Hugo. *American Journal of Community Psychology*, 23(4), 447–477. <https://doi.org/10.1007/BF02506964>
- Khan, S., & Watson, J. C. (2005). The Canadian immigration experiences of Pakistani women: Dreams confront reality. *Counselling Psychology Quarterly*, 18(4), 307–317.
<https://doi.org/10.1080/09515070500386026>
- Nuttman-Shwartz, O., Dekel, R., & Tuval-Mashiach, R. (2011). Post-traumatic stress and growth following forced relocation. *British Journal of Social Work*, 41, 486–501.
<https://doi.org/10.1093/bjsw/bcq124>
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. Sage.
- Porter, M., & Haslam, N. (2005). Predisplacement and postdisplacement factors associated with mental health of refugees and internally displaced persons: A meta-analysis. *JAMA*, 294(5), 602–612. <https://doi.org/10.1001/jama.294.5.602>
- Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. Pion.

Sabella, O. A. (2021). Refugees and the internally displaced persons in Africa. In O. A. Sabella (Ed.), *The challenges of refugees and internally displaced persons in Africa*. (pp. 1–16). Springer Cham.

Scherzer, S., Berg, N. G., Lein, H., & Setten, G. (2020). The many faces of local community: Exploring lay conceptualizations of the Norwegian lokalsamfunn. *Norsk Geografisk Tidsskrift-Norwegian Journal of Geography*, *74*(3), 152–164.
<https://doi.org/10.1080/00291951.2020.1791245>

Walsh, F. (2007). Traumatic loss and major disasters: Strengthening family and community resilience. *Family Process*, *46*(2), 207–227.
<https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2007.00205.x>

Zaki, J. (2020). Catastrophe compassion: Understanding and extending prosociality under crisis. *Trends in Cognitive Sciences*, *24*(8), 587–599.
<https://doi.org/10.1016/j.tics.2020.05.006>

